

CURSUL 8: GRUPURI

G. MINCU

1. SUBGRUPUL GENERAT DE O SUBMULTIME

- **Definiția 1.** Fie G un grup și $M \subset G$. Prin **subgrupul lui G generat de M** înțelegem cel mai mic (în sensul incluziunii) subgrup al lui G care conține submulțimea M .

Vom nota subgrupul lui G generat de M cu $\langle M \rangle$. Dacă $M = \{x_1, x_2, \dots, x_n\}$, vom folosi, în loc de $\langle \{x_1, x_2, \dots, x_n\} \rangle$, notația $\langle x_1, x_2, \dots, x_n \rangle$.

Propoziția 2. Fie G un grup și $M \subset G$. Are loc relația

$$\langle M \rangle = \bigcap_{\substack{H \leq G \\ H \supset M}} H.$$

- **Propoziția 3.** Fie G un grup și $M \subset G$. Are loc relația

$$\langle M \rangle = \{x_1^{\alpha_1} x_2^{\alpha_2} \cdots x_n^{\alpha_n} : n \in \mathbb{N}^*, x_1, \dots, x_n \in M, \alpha_1, \dots, \alpha_n \in \mathbb{Z}\}.$$

Observația 4. Dacă $g \in G$, atunci $\langle g \rangle = \{g^n : n \in \mathbb{Z}\}$.

Observația 5. $\langle \emptyset \rangle = \{e\}$.

- **Definiția 6.** Fie G un grup. Submulțimea M a lui G se numește **sistem de generatori** al lui G dacă $\langle M \rangle = G$.

Definiția 7. Grupul G se numește **finit generat** dacă el admite un sistem finit de generatori.

Exemplul 8. Orice grup admite ca sistem de generatori mulțimea sa subiacentă.

Exemplul 9. Orice grup finit este finit generat.

- **Exemplul 10.** Pentru orice $n \in \mathbb{N}$ grupul $\mathbb{Z}_n$ este finit generat.
- **Exemplul 11.** Pentru orice $n \in \mathbb{N}^*$ grupul S_n este finit generat.
- **Exemplul 12.** Pentru orice $n \in \mathbb{N}^*$ grupul diedral D_n este finit generat.
- **Exemplul 13.** Grupul $\mathbb{Z}$ este finit generat.

- **Exemplul 14.** Pentru orice $n \in \mathbb{N}^*$ grupul $\mathbb{Z}^n$ este finit generat.
- **Exemplul 15.** Grupurile $\mathbb{Q}$, $\mathbb{R}$, $\mathbb{C}$ nu sunt finit generate.

Temă: Demonstrați afirmațiile de la exemplele 8-15!

2. GRUPURI CICLICE

- **Definiția 16.** Grupul G se numește **ciclic** dacă el admite un sistem de generatori format dintr-un singur element.
- **Observația 17.** Orice grup ciclic este finit generat.

Exemplul 18. Grupul $\mathbb{Z}$ este ciclic, deoarece $\mathbb{Z} = \langle 1 \rangle$.

Exemplul 19. Pentru orice $n \in \mathbb{N}^*$ grupul $\mathbb{Z}_n$ este ciclic, deoarece $\mathbb{Z}_n = \langle \hat{1} \rangle$.

Observația 20. Generatorul unui grup ciclic nu este unic determinat. De exemplu, avem și $\mathbb{Z} = \langle -1 \rangle$, iar $\mathbb{Z}_n = \langle \hat{a} \rangle$ dacă și numai dacă $(a, n) = 1$.

Exemplul 21. Grupul $\mathbb{Z} \times \mathbb{Z}$ nu este ciclic.

Exemplul 22. Grupurile $\mathbb{Q}$, $\mathbb{R}$, $\mathbb{C}$ nu sunt ciclice.

- **Teorema de structură a grupurilor ciclice.** Orice grup ciclic cu $n \in \mathbb{N}^*$ elemente este izomorf cu $\mathbb{Z}_n$. Orice grup ciclic infinit este izomorf cu $\mathbb{Z}$.
- *Demonstrație:* Fie G un grup ciclic și g un generator al acestuia. Considerăm $u : \mathbb{Z} \rightarrow G$, $u(n) = g^n$. Dacă $m, n \in \mathbb{Z}$, avem

$$u(m+n) = g^{m+n} = g^m g^n = u(m)u(n),$$

deci u este morfism de grupuri. În plus, u este în mod evident surjectiv. Aplicând teorema fundamentală de izomorfism pentru grupuri, obținem $G = \text{Im } u \simeq \frac{\mathbb{Z}}{\ker u}$. Prin urmare, dacă $\ker u = n\mathbb{Z}$ cu $n \in \mathbb{N}^*$ avem $G \simeq \mathbb{Z}_n$, iar dacă $\ker u = \{0\}$ avem $G \simeq \mathbb{Z}$. $\square$

- **Corolarul 23.** Orice grup ciclic este comutativ.
- **Corolarul 24.** Orice subgrup al unui grup ciclic este ciclic.
- **Corolarul 25.** Orice grup factor al unui grup ciclic este ciclic.

3. ORDINUL UNUI ELEMENT ÎNTR-UN GRUP

Observația 26. Dat fiind un element x al unui grup G , subgrupul $\langle x \rangle = \{x^n : n \in \mathbb{Z}\}$ al lui G este ciclic.

- **Definiția 27.** Prin **ordinul** elementului x al grupului G înțelegem ordinul subgrupului generat de x în G .

Vom nota ordinul elementului x al grupului G cu $\text{ord}_G x$. Dacă grupul G este subînțeles în context, atunci vom folosi și notația $\text{ord } x$.

Caracterizări ale ordinului.

- **Propoziția 28.** Fie G un grup și $x \in G$. Atunci

$$\text{ord}_G x = \begin{cases} \min\{n \in \mathbb{N}^* : x^n = e\}, & \text{dacă } \{n \in \mathbb{N}^* : x^n = e\} \text{ este nevidă} \\ +\infty, & \text{altfel} \end{cases}$$

- **Corolarul 29.** Dacă x este un element al grupului finit G , atunci $x^{\text{ord } x} = e$.

Propoziția 30. Fie G un grup, $x \in G$ și $n \in \mathbb{N}^*$. Atunci $\text{ord}_G x = n$ dacă și numai dacă $x^n = e$ și $\forall m \in \mathbb{Z} \ x^m = e \Rightarrow n|m$.

Proprietăți ale ordinului.

- **Propoziția 31.** Ordinul oricărui element al unui grup finit divide ordinul respectivului grup.

Demonstrație: Ordinul unui element, fiind ordinul unui subgrup, divide, conform teoremei lui Lagrange, ordinul grupului. $\square$

- **Propoziția 32.** Dacă G , G_1 și G_2 sunt grupuri finite, atunci:

$$(i) \quad \text{ord}_G(x^k) = \frac{\text{ord}_G x}{(k, \text{ord}_G x)}.$$

$$(ii) \quad \text{ord}_{G_1 \times G_2}(x_1, x_2) = [\text{ord}_{G_1} x_1, \text{ord}_{G_2} x_2].$$

$$(iii) \quad \text{ord}_G(xy) = \text{ord}_G(yx).$$

$$(iv) \quad \text{Dacă } xy = yx \text{ și } (\text{ord}_G x, \text{ord}_G y) = 1, \text{ atunci}$$

$$\text{ord}_G(xy) = \text{ord}_G x \cdot \text{ord}_G y.$$

Temă: Rămâne adevărată afirmația de la punctul (iv) al propoziției 32 în lipsa condiției $xy = yx$?

Temă: O generalizare naturală a afirmației de la punctul (iv) al propoziției 32 este: Dacă $xy = yx$, rezultă că

$$\text{ord}_G(xy) = [\text{ord}_G x, \text{ord}_G y].$$

Este ea adevărată?

4. APLICAȚII

- **Definiția 33.** Funcția $\varphi : \mathbb{N}^* \rightarrow \mathbb{N}^*$, $\varphi(n)$ = numărul numerelor naturale ce nu-l întrec pe n și sunt prime cu n , se numește **indicatorul lui Euler**.

Observația 34. $|U(\mathbb{Z}_n)| = \varphi(n)$.

- **Propoziția 35.** Dacă $n = p_1^{\alpha_1} p_2^{\alpha_2} \dots p_r^{\alpha_r}$, unde $p_1, p_2, \dots, p_r$ sunt numere prime distincte două câte două, atunci

$$\varphi(n) = n \left(1 - \frac{1}{p_1}\right) \left(1 - \frac{1}{p_2}\right) \dots \left(1 - \frac{1}{p_r}\right)$$

- **Teoremă (Euler).** Pentru orice $n \in \mathbb{N}^*$ și orice $a \in \mathbb{Z}$ prim cu n avem $a^{\varphi(n)} \equiv 1 \pmod{n}$.

- *Demonstrație:* a fiind prim cu n , $\hat{a}$ este element al grupului $U(\mathbb{Z}_n)$. Aplicând corolarul 29, $\hat{a}^{\varphi(n)} = \hat{1}$ în acest grup, de unde concluzia. $\square$

- **Teoremă (Fermat).** Pentru orice număr prim $p \in \mathbb{N}$ și orice $a \in \mathbb{Z}$ prim cu p avem $a^{p-1} \equiv 1 \pmod{p}$.

- *Demonstrație:* Întrucât pentru orice număr prim p avem $\varphi(p) = p - 1$, obținem concluzia aplicând teorema lui Euler. $\square$

- **Propoziția 36.** Fie $m, n \in \mathbb{N}$. Grupurile $\mathbb{Z}_m \times \mathbb{Z}_n$ și $\mathbb{Z}_{mn}$ sunt izomorfe dacă și numai dacă m și n sunt prime între ele.

Demonstrație: „ $\Rightarrow$ ”: Corespondentul $(\hat{a}, \bar{b})$ al lui $\tilde{1}$ prin izomorfism are ordinul $[\text{ord}_{\mathbb{Z}_m} \hat{a}, \text{ord}_{\mathbb{Z}_n} \bar{b}]$, dar și mn . Deci, $mn = [\text{ord}_{\mathbb{Z}_m} \hat{a}, \text{ord}_{\mathbb{Z}_n} \bar{b}] [m, n]$; cum $mn = [m, n] \cdot (m, n)$, obținem $(m, n) = 1$.

„ $\Leftarrow$ ”: Este imediat că funcția $f : \mathbb{Z}_{mn} \rightarrow \mathbb{Z}_m \times \mathbb{Z}_n$, $f(\tilde{a}) = (\hat{a}, \bar{a})$ este (corect definită și) morfism injectiv de grupuri. Cum atât domeniul cât și codomeniul său au mn elemente, ea este și surjectivă. Prin urmare, f este izomorfism de grupuri. $\square$

Grupuri cu număr „mic” de elemente.

Definiția 37. Prin **tipul de izomorfism** al grupului G înțelegem clasa de echivalență a lui G în raport cu relația de izomorfism. Uneori, ne vom referi la tipul de izomorfism al lui G spunând, pe scurt, **tipul lui G** .

Observația 38. Orice grup cu număr prim de elemente este ciclic.

Demonstrație: Considerăm un grup G cu un număr prim p de elemente și $x \in G \setminus \{e\}$. Atunci, $|\langle x \rangle| > 1$ și $|\langle x \rangle|$ divide $|G| = p$, deci $|\langle x \rangle| = p = |G|$, de unde $G = \langle x \rangle$. $\square$

- **Corolarul 39.** Dacă $p \in \mathbb{N}$ este număr prim, atunci singurul tip de grupuri cu p elemente este $\mathbb{Z}_p$.
- **Corolarul 40.** Există un singur tip de grupuri cu două elemente, și anume $\mathbb{Z}_2$.
- **Corolarul 41.** Există un singur tip de grupuri cu trei elemente, și anume $\mathbb{Z}_3$.

Pentru viitoarele considerații avem nevoie de următorul instrument:

Propoziția 42. Fie G un grup cu proprietatea că orice element al său are ordin 1 sau 2. Atunci:

- (i) G este comutativ.
- (ii) Există $n \in \mathbb{N}^*$ astfel încât $|G| = 2^n$.
- (iii) Există $n \in \mathbb{N}^*$ astfel încât $G \simeq \underbrace{\mathbb{Z}_2 \times \mathbb{Z}_2 \times \dots \times \mathbb{Z}_2}_{n \text{ factori}}$.

Problemă suplimentară: Demonstrați propoziția 42!

- *Grupuri cu patru elemente.* Fie G un grup cu patru elemente. Elementele lui G nu pot avea decât ordin 1, 2 sau 4. Dacă G are elemente de ordin 4, atunci G este ciclic, deci, conform teoremei de structură a grupurilor ciclice, $G \simeq \mathbb{Z}_4$. Dacă G nu are elemente de ordin 4, atunci suntem în situația

$$\forall x \in G \setminus \{e\} \quad \text{ord } x = 2.$$

În aceste condiții obținem, aplicând propoziția 42, că $|G| \simeq \mathbb{Z}_2 \times \mathbb{Z}_2$. Am obținut deci:

- **Propoziția 43.** Există exact două tipuri de grupuri cu patru elemente: $\mathbb{Z}_4$ și grupul lui Klein.
- *Grupuri cu șase elemente.* Fie G un grup cu șase elemente. Elementele lui G nu pot avea decât ordin 1, 2, 3 sau 6. Dacă G are elemente de ordin 6, atunci G este ciclic, deci, conform teoremei de structură a grupurilor ciclice, $G \simeq \mathbb{Z}_6$. Dacă G nu are elemente de ordin 6, să presupunem că pentru orice $x \in G \setminus \{e\}$ avem $\text{ord } x = 2$. În aceste condiții obținem, aplicând propoziția 42, că $|G|$ este putere de doi, ceea ce reprezintă o contradicție. Prin urmare, G admite elemente de ordin 3; fie x un astfel de element și $y \in G \setminus \{e, x, x^2\}$. Se arată ușor că $G = \{e, x, x^2, y, xy, x^2y\}$ și, eliminând celelalte posibilități, că $y^2 = e$. Dacă $yx = xy$ obținem

imediat faptul că $\text{ord}_G(xy) = 6$, contradicție. Eliminând celelalte posibilități (de pildă, $yx = e$ ar duce la contradicția $y = x^2$, ș. a. m. d.), constatăm că $yx = x^2y$. Prin urmare, $G \simeq D_3 \simeq S_3$.

Am obținut așadar:

- **Propoziția 44.** Există exact două tipuri de grupuri cu șase elemente: $\mathbb{Z}_6$ și S_3 .

Temă: Determinați tipurile de grupuri cu șapte, respectiv cu opt elemente!

BIBLIOGRAFIE

- [1] T. Dumitrescu, *Algebra*, Ed. Universității din București, 2006.
- [2] I. D. Ion, N. Radu, *Algebra*, Ed. Universității din București, 1981.
- [3] C. Năstăsescu, C. Niță, C. Vraciu, *Bazele algebrei*, Ed. Academiei, București, 1986.